

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Δημήτριος Σ. Πατέλης
διδάκτωρ Φιλοσοφίας, διδάσκων Γενικού Τμήματος Πολυτεχνείου Κρήτης

Η αξιολόγηση δεν είναι αυστηρά εσωτερική υπόθεση της εκπαιδευτικής θεσμικότητας. Οι διαδικασίες της εκπαιδευτικής αξιολόγησης και οι σύμφυτες με αυτές εξουσιαστικές σχέσεις αποτελούν σημαντική μεν, πλην όμως ειδική περίπτωση, ιδιότυπο προϊόν και παράγοντα ταυτόχρονα της αξιολογικής διάστασης του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων και των μορφών του κοινωνικού συνειδέναι σε ορισμένες βαθμίδες ανάπτυξης της κοινωνίας.

Η ανάδειξη της προβληματικής της εισήγησης απαιτεί μια συστηματική μελέτη της διαπλοκής και αλληλεπίδρασης εκπαίδευσης - αξιολόγησης - εξουσίας στη διάρθρωση της κοινωνικής ολότητας και στην ιστορία της κοινωνίας. Εδώ θα περιοριστούμε σε μια συνοπτική εξέταση αυτής της προβληματικής.

Η θέση και ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνική ολότητα

Οι βιολογικές-οργανικές προϋποθέσεις της παιδαγωγικής αλληλεπίδρασης θα πρέπει να αναζητηθούν στην αναγκαιότητα διασφάλισης της *διαγενεακής αλληλουχίας* μέσω της προετοιμασίας των νέων από τους γονείς και τους ενήλικες εν γένει για αυτοτελή επιβίωση και ανάπτυξη. Η τελευταία, όσον αφορά τον άνθρωπο –σε αντιδιαστολή με τον ζωικό κόσμο–, δεν επιτυγχάνεται μέσω της προσαρμογής στο περιβάλλον, αλλά μέσω της *εργασιακής δραστηριότητας*, η οποία αποτελεί τον ειδοποιό τρόπο ανταλλαγής ύλης του ανθρώπου με τη φύση. Η εργασιακή δραστηριότητα συνιστά (σε διάφορους βαθμούς) *συλλογικό και διαμεσολαβημένο* (μέσω λειτουργικά και μορφολογικά μετασχηματισθέντων από τον άνθρωπο μέσων-εργαλείων) *μετασχηματισμό* κατά ορισμένο τρόπο του *εξωτερικού αντικειμένου* για την ικανοποίηση των (μετατρέπόμενων σε σκοπό) αναγκών του ανθρώπου με τα προϊόντα της εργασίας. Ο μετασχηματισμός αυτός είναι ανέφικτος χωρίς τη διάκριση των ουσιαδών πλευρών, των χαρακτηριστικών του αντικειμένου, αλλά και των υπολοίπων συστατικών στοιχείων της εργασίας. Από εδώ απορρέει και η δυνατότητα του ανθρώπου, μέσω της *συνείδησης* και της *αυτοσυνείδησης*, να προβαίνει σε αυτορύθμιση και αυτοέλεγχο για τη σύμπραξη στα πλαίσια του συλλογικού υποκειμένου της παραγωγής. Συνεπώς, σε κάθε κοινωνία με ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης του

κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, μαζί με τους βασικούς κλάδους της παραγωγής (παραγωγής αγαθών προς κατανάλωση και παραγωγής μέσων και αντικειμένων παραγωγής) διακρίνεται και η παραγωγή-κατάρτιση του ανθρώπου ως υποκειμένου της εργασίας μέσω της παραγωγής, αναπαραγωγής και διάδοσης γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων (Βαζιούλιν Β.Α. 1968, σ. 89, Mühlbauer K.R., 393-400).

Αυτή η παραγωγική συνιστώσα της εκπαίδευσης, δηλαδή η παραγωγή και αναπαραγωγή της βασικής παραγωγικής δύναμης –του ανθρώπου της εργασίας– είναι η ουσιωδέστερη και στρατηγικής εμβέλειας διάσταση της εκπαίδευσης, παράγωγα της οποίας είναι όλες οι υπόλοιπες λειτουργίες της τελευταίας, με προεξάρχουσα τη λειτουργία της παραγωγής και αναπαραγωγής του υποκειμένου των σχέσεων παραγωγής και του όλου πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων. Απ' αυτή την παραγωγική συνιστώσα απορρέει και σ' αυτήν κατατείνει και προσανατολίζεται με ποικίλους τρόπους η οργανωμένη εκπαίδευση, η οποία συνιστά «επεξεργασία» ανθρώπων και επεξεργασία γνώσεων, δεξιοτήτων, ικανοτήτων (βλ. σχετικά και Μ. W. Apple 1993, 42-43, Βακαλιός Θ.1994, 11-75).

Η «επεξεργασία» γνώσης (ειδέναι) πραγματοποιείται στην εκπαίδευση σε διάφορα επίπεδα και με ποικίλους τρόπους. Αφορά την επιστημονική έρευνα (π.χ. σε Α.Ε.Ι. και άλλα επιστημονικά ιδρύματα και ερευνητικά κέντρα), η μετατροπή της οποίας σε άμεση παραγωγική δύναμη συνδέει τα σχετικά εκπαιδευτικά ιδρύματα με τις παραγωγικές δυνάμεις (εφόσον και στο βαθμό που αυτά συμμετέχουν και στην παραγωγή μέσων και αντικειμένων παραγωγής) μέσω ορισμένου τύπου υποκειμένου της εργασίας. Αφορά τον τρόπο επιλογής, συνάρθρωσης, συστηματοποίησης, κωδικοποίησης, αλλά και προσαγωγής - προσπέλασης της κεκτημένης γνώσης, ώστε η τελευταία (ή μάλλον το εκάστοτε επιλεγόμενο μέρος και είδος αυτής) να απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς και εκπαιδευομένους.

Μέσω της παραπάνω «επεξεργασίας» της γνώσης πραγματοποιείται και η «επεξεργασία» των ανθρώπων ως φορέων γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων. Είναι, λοιπόν, σημαντική, στρατηγικής σημασίας θα λέγαμε, η συνεισφορά της οργανωμένης εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του ανθρώπου ως υποκειμένου, δηλαδή ως όντος με γνώση και αυτογνωσία, με συνείδηση και αυτοσυνείδηση. Και η συνεισφορά αυτή δεν είναι αυτόνομη, αυθύπαρκτη και αυθαίρετη, αλλά προσδιορίζεται ιστορικά από το όλο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων, πρωτίστως από την ποιοτική και ποσοτική συσχέτιση μεταξύ των τριών προαναφερθέντων κλάδων παραγωγής: παραγωγής αγαθών προς κατανάλωση, παραγωγής μέσων και αντικειμένων παραγωγής και παραγωγής του ανθρώπου ως υποκειμένου της εργασίας. Εάν στην κοινωνία κυριαρχεί η εργασία χάριν ικανοποίησης πρωτίστως των σωματικών αναγκών και επομένως η ποσοτικού προσανατολισμού μαζική παραγωγή, στον τομέα της εκπαίδευσης κυριαρχεί η καλλιέργεια ενός ελάχιστου επιπέδου γνωστικών και εργασιακών ιδιοτήτων, ενός «ελάχιστου κοινού μορφωτικού πλαφόν» (βλ. Χ. Κάτσι-κας-Γ.Κ. Καββαδίας 1998, 26). Εάν, τουναντίον, κυριαρχεί στην κοινωνία η εργασία

χάριν της εργασίας (η εργασία ως αυτοσκοπός, ως πεδίο χρησιμοποίησης του ανθρώπου και επομένως η εργασία που αποσκοπεί στην ποιοτική αναβάθμιση όχι τόσο του προϊόντος, αλλά κυρίως της εργασίας), τότε στον τομέα της εκπαίδευσης δεσπόζει η τάση παροχής του *μέγιστου των εργασιακών ιδιοτήτων* (Βαζιούλιν, Β.Α., σσ. 107-109).

Η τάση αυτή έχει ως επακόλουθο την τάση *παράτασης της διάρκειας των σπουδών*, καθώς επίσης και την *τάση αύξησης του λόγου διδασκόντων / διδασκομένων*. Η εναρμόνιση της εκπαίδευσης με τους δύο άλλους κλάδους της παραγωγής δεν πραγματοποιείται στην ιστορία της ανθρωπότητας, αλλά και στη σύγχρονη πραγματικότητα, απρόσκοπτα, γραμμικά και συνειδητά. Συχνά περνά μέσα από τις Συμπληγάδες αυθόρμητων συγκρούσεων και αντιφάσεων που συνθλίβουν τις τύχες εκατομμυρίων ανθρώπων...

Εφόσον η εκπαίδευση συνιστά προνομιακό πεδίο της *διαμόρφωσης* μέσω της φυσικής και πνευματικής αγωγής –καλλιέργειας– του *εκάστοτε κοινωνικά (στατιστικά) αναγκαίου υποκειμένου* της εργασιακής δραστηριότητας, αλλά και του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων, η διαμόρφωση αυτή αφορά κατ' *εξοχήν το κοινωνικό συνειδέναι*. Το τελευταίο είναι αφ' ενός *μεν συν-ειδέναι*, δηλαδή γνωστική σχέση του υποκειμένου προς το *αντικείμενο* (επιστητό), αφ' *ετέρου δε συν-ειδέναι*, δηλαδή *συνειδητοποίηση* και προτρέχουσα σύλληψη της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων, των αμοιβαίων σχέσεων και της επικοινωνίας τους (των ανθρώπων ως *υποκειμένων*). Το επίπεδο, ο χαρακτήρας, η θέση και ο ρόλος του *ειδέναι* στη διαμόρφωση του υποκειμένου προσδιορίζονται αφηγηρικά από τις ανάγκες και το χαρακτήρα της *εργασιακής επενέργειας* του ανθρώπου στη φύση και από το χαρακτήρα της *εμπράγματος (τεχνολογικής) διαμεσολάβησης* αυτής της επενέργειας. Η γνωστική διαδικασία είναι μια δυναμική διαδικασία, *πολυεπίπεδη και αντιφατική*. Δε συνιστά απλό στατικό αντικατοπτρισμό πραγμάτων και καταστάσεων, αλλά πρόσληψη-προσοικείωση της πραγματικότητας υπό το πρίσμα του *δυνητικού μετασχηματισμού* της. Είναι μια διαδικασία στην οποία αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει αφ' ενός *μεν η διάγνωση της ουσίας, της αντιφατικότητας, της νομοτέλειας του αντικειμένου*, αφ' *ετέρου δε η αναστοχαστική νοητική προσέγγιση της νόησης*, η οργανικά ενταγμένη στη γνωστική διαδικασία *περί νοήσεως νόηση*, δηλ. η νόηση που αφορά *τα μέσα και τους τρόπους του νοείν*. Η αυτογνωσία του νοείν αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ στοιχείο της αυτοσυνειδησίας του ανθρώπου ως ώριμου υποκειμένου, της προσωπικότητας. Προϋποθέτει μια φιλοσοφική και μεθοδολογική διάκριση της ιδιοτυπίας των εννοιολογήσεων και νοηματοδοτήσεων των διαφόρων βαθμίδων της γνωστικής διαδικασίας, η οποία επιτρέπει και τη *διάκριση του φάσματος δυνατοτήτων μορφοποίησης του κοινωνικού συνειδέναι που εμπεριέχονται στο ειδέναι*. Όποια φιλοσοφική θεώρηση της παιδείας αγνοεί αυτήν τη συνιστώσα της, κατ' *ανάγκη καταλήγει σε ποικίλες μορφές υποκειμενικού ψυχολογισμού, είτε διυποκειμενικού κοινωνιολογισμού*.

Χαρακτηριστικό του κοινωνικού *συν-ειδέναι* είναι η αντανάκλαση του υποκειμένου ως υποκειμένου και η επενέργεια στους ανθρώπους ως υποκείμενα μέσω *πρά-*

ξων, αισθημάτων (και συναισθημάτων) και νόησης (σκέψης). Σε συνάρτηση με την υπεροχή μιας από τις προαναφερθείσες μορφές αντανάκλασης και επενέργειας η κοινωνική συνείδηση υποδιαιρείται σε τρεις βασικές μορφές: Στην ηθική μορφή υπερτερεί η επίδραση των πράξεων (στάσεων, συμπεριφορών, διαβημάτων, εγχειρημάτων) από την άποψη του καλού και του κακού έναντι ατόμων, ομάδων και της κοινωνίας συνολικά. Στην αισθητική μορφή το περιεχόμενο της κοινωνικής συνείδησης, η πληρότητα, η αρπότητα, το ουσιώδες κ.λπ. αντανακλώνται στα αισθητηριακά τους ισοδύναμα, μέσω καθολικών μορφών-παραστάσεων. Στη φιλοσοφία, που είναι η βαθύτερη πλην όμως η πλέον διαμεσολαβημένα συνδεδεμένη με το κοινωνικό είναι μορφή της κοινωνικής συνείδησης, αντανακλάται μέσω του στοχασμού, μέσω του νοείν σε καθολικές μορφές η σχέση μεταξύ κοινωνικής συνείδησης και κοινωνικού Είναι, καθώς και η σφαιρική συνειδητοποίηση της θέσης και του ρόλου της συνείδησης στην ανάπτυξη της κοινωνίας. Η εκπαιδευτική αλληλεπίδραση διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του υποκειμένου μέσω όλων των βασικών μορφών της κοινωνικής συνείδησης, όχι μόνο (και όχι τόσο) με τη διδασκαλία τους εν είδει γνωστικών αντικειμένων, αλλά κατ' εξοχήν μέσω του τρόπου παροχής της γνώσης και με τη διάχυτη και περιρρέουσα στη θεσμικότητά της διαμόρφωση ορισμένου πλαισίου, ενός πεδίου αναφοράς και κατευθύνσεων πρακτικής, αισθητικής και νοητικής προσοικείωσης της πραγματικότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εκπαίδευση λειτουργεί και ως «εποικοδόμημα». Δηλαδή, ως ανθρώπινη δραστηριότητα κατευθυνόμενη εν πολλοίς από την κοινωνική συνείδηση, η οποία, εκτός της τελευταίας, συμπεριλαμβάνει και τη συνένωση, την οργάνωση ανθρώπων ως υποκειμένων, καθώς και υλικά μέσα και όρους πραγματοποίησης αυτής της δραστηριότητας.

Αν η συλλήβδην αναγωγή της εκπαίδευσης στο εποικοδόμημα (όπως π.χ. στην αλτουσεριανή αντίληψη περί «ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους») υποβαθμίζει άλλες και μάλιστα θεμελιωδέστερες πτυχές της εκπαίδευσης και κυρίως την άμεσα εργασιακή-παραγωγική συνιστώσα της, τυχόν υποβάθμιση της εκπαίδευσης ως εποικοδομήματος οδηγεί σε παράβλεψη σημαντικών δυνατοτήτων υλικής επενέργειας της κοινωνικής συνείδησης στο κοινωνικό είναι και μέσω της εκπαίδευσης.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η εκπαίδευση είναι ένα φαινόμενο περίπλοκο και πολυεπίπεδο, με σημαντική θέση και ρόλο στην κοινωνική ολότητα.

Για την ιστορική διάσταση της εκπαίδευσης

Η θέση και ο ρόλος της εκπαίδευσης παρουσιάζουν σημαντικές αλλαγές στην πορεία της πρωταρχικής εμφάνισης, της διαμόρφωσης και της ανάπτυξης της κοινωνίας. Καθοριστικό ρόλο σ' αυτές τις αλλαγές διαδραματίζει η πορεία των συστατικών στοιχείων και του χαρακτήρα της εργασιακής επενέργειας του ανθρώπου στη φύση. Οι αναγκαίες για την πρωτόγονη κοινότητα ιδιότητες του άμεσα συλλογικού υποκειμένου με τον στοιχειώδη καταμερισμό εργασίας (κατ' εξοχήν κατά το φύλο και την ηλικία) μεταβιβάζονται μέσα στις ίδιες τις λειτουργίες της κοινότητας, κωδι-

κοποημένες εν πολλοίς συμβολικά στη μυθολογία και τελετουργικά παγιωμένες. Η κατάσταση αλλάζει ριζικά με την εμφάνιση των *ταξικών κοινωνιών, του καταμερισμού της εργασίας και της αντίφασης μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας*. Η πλήρης (δουλεία) ή μερική (δουλοπαροικία) ταύτιση του ανθρώπου της χειρωνακτικής εργασίας με τα μέσα και τους όρους της εργασίας καθιστά ανέφικτη τη ρητή ανάδειξη του εργαζομένου ως υποκειμένου και την εκπαίδευσή του υποτυπώδη. Η εκπαίδευση και η καλλιέργεια γίνονται προνόμιο της εν πολλοίς ταυτιζόμενης με την πνευματική (επιτελική, διοικητική κ.λπ.) εργασία άρχουσας τάξης. Ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του καταμερισμού της εργασίας, η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και οι συνακόλουθες ιεραρχικές σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής οδηγούν στην *αντίληψη περί ανωτερότητας, αυθεντικότητας, τελειότητας των εκπροσώπων της εκάστοτε άρχουσας τάξης έναντι των υπολοίπων ανθρώπων* (βλ. σχετικά και Βακαλιός Θ. 1999, 246-247). Η αξιολογική κλιμάκωση των μελών της ανταγωνιστικής κοινωνίας με «αυταπόδεικτη» την *επιβεβαιούμενη και μέσω επιδόσεων υπεροχή των «αρίστων»*, χαρακτηρίζει με διάφορους τρόπους τις ταξικές βαθμίδες της ιστορίας του πολιτισμού και την αντίστοιχη παιδαγωγική πρακτική. Το αριστοκρατικό παιδευτικό ιδεώδες, η άμιλλα, *ο ανταγωνισμός και η τάση για υπεροχή χαρακτηρίζουν ήδη τις πρώιμες ταξικές κοινωνίες* (βλ. π.χ. *Ιλιάδα*: «Αιέν αριστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων»), στα πλαίσια της διάστασης κατεστημένων - κοινωνικών τάξεων. Σ' αυτά τα πλαίσια προβάλλει και το ιδεώδες της *καλοκαγαθίας*. Η άκριτη αφομοίωση δογματικά κωδικοποιημένης γνώσης χαρακτηρίζει τη φεουδαρχική, θεοκρατική εκπαίδευση (βλ. π.χ. κατήχηση) ως αναγκαίο στοιχείο επικύρωσης της αρχής της προσωποποιημένης ιεραρχικής αμοιβαίας εξάρτησης (ταύτιση κατεστημένων και κοινωνικών τάξεων).

Η κατάσταση αλλάζει άρδην επί *κεφαλαιοκρατίας* με την απόσπαση του άμεσου παραγωγού, του υποκειμένου της εργασίας από τα μέσα και τους όρους της παραγωγής. Το υποκείμενο αυτό προβάλλει εδώ ως σύνολο φυσικών και διανοητικών ικανοτήτων, χρήσιμων για την παραγωγή, ως ικανότητα προς εργασία, ως *εργασιακή δύναμη*. Ο φορέας της τελευταίας πρέπει να είναι νομικά και πολιτικά ελεύθερο άτομο, ιδιοκτήτης της ικανότητάς του προς εργασία, υποχρεωμένος να προβαίνει σε εκποίηση της εργασιακής του δύναμης για προσωρινή χρήση στον ιδιοκτήτη των μέσων και των όρων της παραγωγής. Οι ιδιότητες του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη» θα μας απασχολήσουν και παρακάτω. Εδώ αρκεί να επισημάσουμε ότι η εμφάνιση αυτού του εμπορεύματος με την καθολική κυριαρχία των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων και με τη ραγδαία (σε σύγκριση με το παρελθόν) ανάπτυξη των μέσων παραγωγής επί κεφαλαιοκρατίας οδήγησαν σε αλλαγές στη θέση και στο ρόλο της εκπαίδευσης.

Επί κεφαλαιοκρατίας μπορεί μεν να *επιτείνεται στο έπακρο το χάσμα μεταξύ φυσικής και διανοητικής εργασίας, εφόσον συνδέεται οργανικά με την αντίθεση μεταξύ «ζωντανής» και «νεκρής» εργασίας* (μεταξύ ενεργού εργασίας και εμπράγματων όρων της παραγωγής που αποτελούν αποκρυστάλλωμα εργασίας του παρελ-

θόντος και «ενσάρκωση» της διανοητικής, επιστημονικής, τεχνολογικής κ.λπ. δραστηριότητας), αλλά εγείρεται στο προσκήνιο η ανάγκη εξασφάλισης ακόμα και στον χειρώνακτα εργάτη ενός ελάχιστου πλαφόν γνώσεων και αγωγής. Κατ' αυτόν τον τρόπο η παραγωγή του υποκειμένου της εργασίας συγκροτείται σε σχετικά αυτοτελή κλάδο της παραγωγής επί κεφαλαιοκρατίας. Εδώ ακριβώς παρατηρείται μια πιο άμεση σύνδεση της εκπαίδευσης με την παραγωγή. Η επεξεργασία γνώσεων και ανθρώπων γίνεται στο έπακρο κατακερματισμένη, διαβαθμισμένη και πολυεπίπεδη ώστε να ανταποκρίνεται πρωτίστως στις ποικίλες ανάγκες του αντίστοιχου καταμερισμού της εργασίας (ποικίλων βαθμών ειδίκευσης, συνθετότητας και περιπλοκότητας), αλλά και στην κοινωνική διαστρωμάτωση ως έκφανση αυτού του καταμερισμού. Η γνώση εκτός από τη χρηστική αξία του ειδέναι αποκτά και μια συμβολική συνιστώσα. Οι κατακερματισμένες γνώσεις καθαγιάζονται θεσμικά μέσω της επίσημης παιδείας, η οποία τις ταξινομεί και τις «παρέχει» δεόντως, αλλά και η εξουσία καθαγιάζεται και νομιμοποιείται και ως φορέας της παρεχόμενης γνώσης. Επί κεφαλαιοκρατίας παρατηρείται, λοιπόν, μια αναβάθμιση του ρόλου της εκπαίδευσης που αφορά κατ' εξοχήν τη στενότερη σύνδεσή της με τις ανάγκες της παραγωγής (στο ερευνητικό πεδίο, αλλά και από την άποψη της παιδείας-εκπαίδευσης του υποκειμένου της εργασίας, ικανού τουλάχιστον για χειρισμό μηχανών), αλλά και μια οργανικότερη σύνδεση με το μηχανισμό παραγωγής και αναπαραγωγής του όλου πλέγματος των σχέσεων παραγωγής.

Η ειδική οικονομική μορφή με την οποία αντλείται η υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς καθορίζει και τις εξουσιαστικές σχέσεις με την ειδική πολιτική μορφή τους, τις σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής όπως αυτές αναφύονται από την ίδια την παραγωγή, σχέσεις οι οποίες με τη σειρά τους αντεπιδρούν καθοριστικά στην τελευταία (Κ. Μαρξ 1978, τ. 3, σελ. 972). Επομένως, «στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς... βρίσκουμε το ενδότερο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης...της κάθε φορά ειδικής μορφής» (Κ. Μαρξ, στο ίδιο).

Το φαινόμενο της εξουσίας επί κεφαλαιοκρατίας

Η εξουσία είναι ένα σύνθετο πεδίο δραστηριότητας (πράξεων), κοινωνικής συνείδησης (και αυτοσυνείδησης), κοινωνικών σχέσεων, συσσωματώσεων, οργανώσεων ανθρώπων (παρατάξεων, κομμάτων κ.λπ.), θεσμών, αλλά και υλικών μέσων του εποικοδομήματος για τη διασφάλιση (βίαια ή μη, κατασταλτικά ή συναινετικά) της υπαγωγής των ανθρώπων στους κανόνες και τις φερόμενες ως γενικές κοινωνικές σκοποθεσίες του εκάστοτε ιστορικά συγκεκριμένου τύπου διοίκησης. Το εξουσιαστικό φαινόμενο εδράζεται στην ύπαρξη ουσιώδους διαφοράς, αντίθεσης και αντίφασης υλικών συμφερόντων μεταξύ ατόμων και κοινωνίας, μεταξύ ατόμων και μέρους της κοινωνίας και του κοινωνικού συνόλου. Η εξουσία ασκείται από τους εκάστοτε νικητές της παραπάνω διαπάλης και του αντίστοιχου συσχετισμού δυνάμεων, τα υλικά

συμφέροντα των οποίων επιβάλλονται επί νικητών και ηττημένων ως κοινωνικά συμφέροντα (δίκαιο, κανόνες, θεσμοί κ.λπ.). Είναι, λοιπόν, προϊόν, αλλά και όρος αυτής της διαπάλης. Η καθεαυτή *πολιτική εξουσία* διακρίνεται από τις υπόλοιπες μορφές κυριαρχίας και υποταγής (φυσική, κοινοτική, οικογενειακή, θρησκευτική κ.λπ.) και συγκροτεί σχετικά αυτοτελές συγκρουσιακό πεδίο επί κεφαλαιοκρατίας, οπότε παρατηρείται και η διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική), ενώ βαθμιαία εκλεπτύνονται και εμπλουτίζονται τα μέσα και οι τρόποι άσκησης της και οι χειραγωγικές λειτουργίες της. Η διάκριση αυτή συνδέεται με την προαναφερθείσα διάκριση του άμεσου παραγωγού από τους εμπράγματους όρους της παραγωγής, ιδιαίτερα μέσω της εκμηχάνισης της παραγωγής και τη μετάβαση από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο (από την άμεση επιστασία και τον έλεγχο του κεφαλαιοκράτη στον καταμερισμό της εργασίας ως τεχνολογική - απρόσωπη αναγκαιότητα).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι *επί κεφαλαιοκρατίας η εκπαίδευση*, ως θεσμός παραγωγής και αναπαραγωγής του υποκειμένου της εργασίας, αλλά και του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων διά του συνειδέναι, *προσανατολίζεται στην παραγωγή και αναπαραγωγή του κοινωνικά αναγκαίου φάσματος παραλλαγών και διαβαθμίσεων του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη»*. Ενός εμπορεύματος με *αξία χρήσης* (ικανότητα δημιουργίας πρόσθετης εργασίας, υπερπροϊόντος εν είδει *υπεραξίας* στην παραγωγή) και *αξία* (αξία των ζωπικών πόρων που είναι αναγκαίοι για την ύπαρξη του εργαζομένου, για την εκπλήρωση της «κανονικής» εργασιακής του δραστηριότητας και για τη συντήρηση της οικογένειάς του). Από αυτή την άποψη το κοινωνικό συνειδέναι (γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες, στάσεις, μορφές κοινωνικής συνείδησης κ.λπ.), *το σύνολο του πολιτισμού προβάλλει ως διαθέσιμο κεκτημένο απόθεμα αξιών* και η παιδεία ως θεσμός «θεραπείας», παραγωγής, κωδικοποίησης, επιλογής παραγωγής, κατανομής, ελέγχου, πιστοποίησης και αξιολόγησης αξιών... Εξ ου και η τάση εξέτασης των προβλημάτων της παιδείας ως κατ' εξοχήν αξιολογικών.

Περί αξιών και αξιολογήσεων...

Όλο και πιο έντονα ακούγονται στις μέρες μας βαθυστόχαστα αλλά και ρηχότατα λόγια περί αξιών. Αναφέρονται ιδιαίτερα στη λεγόμενη «κρίση αξιών», στην «απουσία αξιών», στην κυριαρχία «κακών» είτε «αρνητικών» αξιών και στην ανάγκη προβολής «νέων» είτε «θετικών» αξιών. Οι περί αξιών προβληματισμοί χαρακτηρίζουν νομοτελειακά την ιδεολογική ατμόσφαιρα των περιόδων κοινωνικής κρίσης σε όλες τις εκφάνσεις της (πολιτική, ιδεολογία, τέχνες κ.λπ.). Ακόμα και οι πρόσφατες συγκρούσεις περί την παιδεία πήραν τη μορφή σύγκρουσης αξιών.

Τι είναι όμως οι *αξίες*; Πρόκειται για έννοια της καθημερινής συνείδησης, της φιλοσοφίας και των κοινωνικών επιστημών, με τη βοήθεια της οποίας υποδηλώνεται η *κοινωνική και ιστορική σημασία, το νόημα διαφόρων πραγμάτων (αντικειμένων) του ανθρώπινου πολιτισμού, σχέσεων και δραστηριοτήτων*. Αρκετά διαδεδομένη

είναι η άποψη ότι οι αξίες και οι αξιολογικές κρίσεις αφορούν κυρίως το πεδίο του πνευματικού πολιτισμού, της πνευματικής «παραγωγής», της συνείδησης και ιδιαίτερα την ηθική, την πολιτική, την αισθητική, την τέχνη, τη θρησκεία και προφανώς την παιδεία. Σε όλες τις γλώσσες, η ίδια η σχετική ορολογία («αξία», «αξιολόγηση», «τιμή», «εκτίμηση», «αποτίμηση» κ.λπ.) ανέκυψε από τον κόσμο των αξιακών σχέσεων και της τιμής, ως μορφής έκφρασης της αξίας, από έναν κόσμο στον οποίο άμεσα προβάλλει στο προσκήνιο η ποσοτική πλευρά των ανταλλακτικών αξιών των εμπορευμάτων. Φυσικά, κάθε συνείδηση και αυτοσυνείδηση προϋποθέτει ορισμένη σύγκριση μεταξύ των ανθρώπων. Ο κάθε άνθρωπος συγκρίνει τον εαυτό του με τους άλλους ανθρώπους, αντιπαραβάλλει τους ανθρώπους, τις ιδιότητες, τις ικανότητες και τη διαγωγή τους. Μ' άλλα λόγια, προβαίνει σε μια εξίσωση μεταξύ των ανθρώπων επιχειρώντας τη διάκριση «σταθερών» και «μεταβλητών» στοιχείων τους.

Πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε ότι αυτή η συγκριτική-εξισωτική συσχέτιση των ανθρώπων έγινε κυρίαρχη στην κοινωνία στην οποία κυριαρχεί η ανταλλαγή προϊόντων της εργασίας, της παραγωγής. Χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας είναι η εξίσωση διαφορετικών πραγμάτων, ως οργανικό στοιχείο της κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, της αγοράς. Εδώ, όμως, το πιο σημαντικό και ουσιώδες εμπόρευμα (πράγμα που έχει αξία και τιμή) είναι η ικανότητα του εργάτη για εργασία, είναι η *εργασιακή δύναμη*. Κυρίαρχο, λοιπόν, στοιχείο των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και της συνείδησης που τους αντιστοιχεί είναι η *εξίσωση των εργασιακών δυνάμεων διαφόρων ανθρώπων που πραγματοποιείται στη λεγόμενη «αγορά εργασίας»*, είναι η *εξισωτική τυποποίηση της ποικιλομορφίας των ανθρώπινων δραστηριοτήτων* που πραγματοποιείται μέσω της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, όταν επιτυγχάνεται το επίπεδο της παραγωγής με μηχανές. Κοινός παρανομαστής αυτής της εξίσωσης είναι η *αφηρημένη εργασία*, η εργασία ως ποσοτικό μέγεθος (εργατώρες, ημέρες εργασίας κ.λπ.) άσχετα με το συγκεκριμένο περιεχόμενό της (άσχετα με τις αξίες χρήσης που παράγει). Γι' αυτό και προβάλλει εδώ σε πρώτο πλάνο και στην κοινωνική συνείδηση των ανθρώπων η ιδέα της *ισότητας*, δηλαδή η ιδέα της ομοιότητας των απομονωμένων, των αποξενωμένων ατόμων της κεφαλαιοκρατικής «κοινωνίας των ιδιωτών» και όχι η ιδέα της διαφοράς ενωμένων ανθρώπων (βλ. σχετικά: Βαζιούλιν, Β. Α.1988, 171-173).

Δεν είναι μόνο η αξία των πραγμάτων-εμπορευμάτων που κυριαρχεί με το φετιχισμό του εμπορεύματος και ιδιαίτερα με το φετιχισμό του καθολικού ισοδύναμου της αξίας των εμπορευμάτων - του χρήματος. Κυρίαρχη γίνεται (μέσω αυτού του φετιχισμού, όπως κλασικά απέδειξε ο Κ. Μαρξ) μια καθολική αντιστροφή-φενάκη στη συνείδηση αλλά και στην πρακτική των ανθρώπων: τα πράγματα ανθρωποποιούνται και οι άνθρωποι, οι ανθρώπινες σχέσεις πραγματοποιούνται (Κ. Μαρξ 1978, τόμ.1, σσ. 84-97). Κορυφαία εκδήλωση αυτής της γενικευμένης αλλοτρίωσης των ανθρώπινων σχέσεων στην κεφαλαιοκρατία είναι το γεγονός ότι το σύνολο των ανθρώπινων δυνάμεων, των δημιουργικών δυνατοτήτων και των κοινωνικών σχέσεων προβάλλει ως αξιακή κλίμακα.

Αντίθετα, σε μια κοινωνία όπου θα δεσπόζει η ενότητα υλικών συμφερόντων, στην αταξική κοινωνία, το κύριο δε θα είναι πλέον η ομοιότητα διαφόρων απομονωμένων και αλλοτριωμένων ατόμων της κατακερματισμένης κοινωνίας των ιδιωτών, αλλά η ενότητα, η συνάφεια, η αλληλεγγύη των ανθρώπων μέσω της αμοιβαίας διάκρισής τους. Εδώ οι άνθρωποι ως προσωπικότητες δε θα συνδέονται μεταξύ τους κατά κύριο λόγο επειδή παρουσιάζουν ομοιότητα με τους άλλους ως προς κάποιο γνώρισμα (π.χ. ως προς το αν είναι ή όχι κάτοχοι μέσων παραγωγής, πλούτου κ.λπ.), αλλά διότι ο καθένας τους θα παρουσιάζει ενδιαφέρον για τους άλλους λόγω της ιδιομορφίας και της μοναδικότητας της προσωπικότητάς του, συνεισφέροντας στον αμοιβαίο εμπλουτισμό των προσωπικοτήτων (Βαζιούλιν, Β.Α. *στο ίδιο*).

Συνεπώς, η επιλογή π.χ. μιας πράξης, η υιοθέτηση μιας στάσης, δεν πραγματοποιείται εδώ κατά κύριο λόγο με τη σύγκριση διαφόρων αξιών, σύμφωνα με ορισμένη «κλίμακα αξιών» (δηλαδή σύμφωνα με κάτι το ξένο, το αλλότριο, έξωθεν και άνωθεν επιβεβλημένο στο άτομο – βλ. κυρίαρχες σχέσεις, κυρίαρχη ιδεολογία), αλλά ως κάτι που συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του συγκεκριμένου ατόμου και το οποίο θα έχει ως συνέπεια την ανάπτυξη των άλλων ανθρώπων, ως διαφορετικών από το εν λόγω άτομο, ως ιδιότυπων προσωπικοτήτων. Εδώ η επιλογή της ηθικής πράξης πραγματοποιείται ως εσωτερική αναγκαιότητα κοινωφελούς δραστηριότητας για τους άλλους ανθρώπους, διότι μόνο μέσω τέτοιου είδους δραστηριότητας επιτυγχάνεται η κύρια και θεμελιώδης ανάπτυξη του δρώντος υποκειμένου.

Είναι εκ πρώτης όψεως παράλογο αυτό που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των ανθρώπων σε μια κοινωνία κατακερματισμένη, ανταγωνιστική και αλλοτριωμένη: αυτό που συνδέει τους αμοιβαία αποκομμένους λόγω των υλικών συμφερόντων τους ανθρώπους, η όποια συνάφεια και συνοχή μεταξύ τους, πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο μέσω κάποιας ομοιότητας των αποσπασμένων στην «ιδιωτική» ατομικότητά τους ανθρώπων. Αυτό έχει ως επακόλουθο να υπερτερεί στην κοινωνική συνείδηση αυτών των ανθρώπων η επιδίωξη των ανθρώπων είτε να είναι ολόιδιοι, (επιφανειακά) πανομοιότυποι με τους «άλλους», είτε να διακρίνονται μέσω της εξωτερικής (επιφανειακής) ανομοιοότητάς τους, όντας εσωτερικά πανομοιότυποι (στην καταθλιπτικά «ομογενοποιημένη» κενότητά τους...). Και στις δύο περιπτώσεις οι άνθρωποι είναι ενεργούμενα, που οι ουσιώδεις σχέσεις, η συνάφεια και η συνοχή τους λειτουργούν ως αλλότριο προς αυτά σύστημα αναφοράς, με την πλέον διαδεδομένη κλίμακα αξιών, τύπων, ρόλων, κλισέ, στερεοτύπων κ.λπ. Στα πλαίσια αυτά, οι τύποι του «κομφορμιστή» (του «σπασίκλα» κατά τη μαθητική ορολογία) και του αντίποδά του, που κάνει την επιφανειακή και εκκεντρική διαφοροποίησή του αυτοσκοπό (του «αντικομφορμιστή»), ορίζουν τα επιτρεπτά γι' αυτό το σύστημα πλαίσια διαφοροποίησης, σε όλα τα πεδία: από το άμεσο επίπεδο του ενισχυόμενου από τη διαφήμιση καταναλωτισμού (όπου τα εμπορεύματα προβάλλονται είτε επειδή είναι «για όλους» είτε επειδή είναι «γι' αυτούς που ξεχωρίζουν»), μέχρι την κατανάλωση καλλιτεχνικών προϊόντων (μαζική τέχνη - τέχνη για τους λίγους).

Σε μια κοινωνία, όμως, που δε θα είναι ανταγωνιστική και στην οποία θα υπερτερεί η ενότητα υλικών συμφερόντων των ανθρώπων σε μια ολότητα, η συνάφεια και η συνοχή τους θα πραγματοποιείται κατ' εξοχήν μέσω της διάκρισή τους τόσο από την ολότητα όσο και μεταξύ τους. Εδώ οι άνθρωποι δε θα χρειάζεται να παίζουν ρόλους, να υποδύονται, να ποζάρουν. Δε θα υπάρχει η αντίθεση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, μεταξύ «είναι» και «φαίνεσθαι», μεταξύ «είναι» και «δέοντος». Γι' αυτό και στην κοινωνική συνείδηση θα υπερτερεί η επιδίωξη των ανθρώπων να είναι ο ίδιος ο εαυτός τους, επειδή ακριβώς θα έχουν ταυτότητα ως ολόπλευρα ανεπτυγμένες προσωπικότητες. Η διαφορά τους από τους άλλους και η ιδιοτυπία τους δε θα οφείλονται σε κάτι το εξωτερικό αλλά θα είναι οργανικό στοιχείο της βαθιάς ανάπτυξης των ίδιων και των άλλων ανθρώπων.

Όπως είπαμε, η συνείδηση αλλά και η γνώση των ανθρώπων προϋποθέτει τη σύγκριση, την εξίσωση (εξομοίωση, αντιπαραβολή κ.λπ.). Αν όμως η συνείδηση και η γνώση μας για τους ανθρώπους ανάγονται αποκλειστικά σε αυτήν τη σύγκριση, στην εξίσωση, οι άνθρωποι προβάλλουν ως αποκλειστικά αποκομμένοι, αποσπασματικοί και απομονωμένοι.

Εσωτερική ενότητα είναι η ενότητα του διαφορετικού, η ενότητα μέσω της διαφοράς. Άρα και η συνείδηση, που είναι αναπτυγμένη ως αντανάκλαση αυτής της εσωτερικής ενότητας των ανθρώπων, είναι η συνείδηση των ανθρώπων ως ενιαίων στη διαφορά τους. Σε αυτή την περίπτωση, η κοινωνική σημασία και το νόημα των ανθρώπινων πράξεων (αισθημάτων, ιδεών, σκέψεων κ.λπ.) δεν εξετάζονται από την άποψη του πώς τα εκτιμούν, πώς τα αξιολογούν οι άλλοι άνθρωποι είτε η κοινωνία (για το αν είναι προς το καλύτερο είτε προς το χειρότερο, για το αν και κατά πόσο «αξίζουν» κ.λπ.), δεν εξετάζονται, δηλαδή, με κάποια εξωτερικά μέτρα και σταθμά, με κάποια εξωτερικά κριτήρια (πρότυπα, γνώμονες, μοντέλα κ.λπ.), αλλά από την άποψη του κατά πόσο εντάσσονται στον ίδιο τον πυρήνα της προσωπικότητας, δεδομένου ότι η ηθικότητα της προσωπικότητας συμπίπτει με την ανάπτυξη του ατόμου ως προσωπικότητας.

Όσο οι διάφορες εκδηλώσεις του πολιτισμού (ιδεώδη, αρχές, επιδιώξεις κ.λπ.) παραμένουν κατ' εξοχήν αξίες, βιώνονται και συνειδητοποιούνται ως αξίες – δηλαδή ως κάτι το εξωτερικό για το άτομο και παρακείμενο σε αυτό, ως κάτι το οποίο υπάρχει πέρα από το άτομο και με το οποίο το άτομο συγκρίνει (εξιώνει, αντιπαραβάλλει, αξιολογεί) τον εαυτό του και τους άλλους–, η ηθικότητα της προσωπικότητας κατά βάση δε συμπίπτει με κάτι άλλο που είναι ουσιώδες για την ανάπτυξη του ατόμου ως προσωπικότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο η ανάπτυξη της προσωπικότητας στο ηθικό πεδίο αποβαίνει ταυτόχρονα καταστροφική για κάποιες άλλες πλευρές του ατόμου ως προσωπικότητας. Αυτό σημαίνει ότι η ίδια η ύπαρξη των αξιών είναι εκδήλωση της φθοροποιού και συχνά καταστροφικής αντιφατικότητας της κοινωνικής συνείδησης και της προσωπικότητας στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής «προϊστορίας» της ανθρωπότητας. Η εν λόγω αντιφατικότητα συνιστά βιωματική «εσωτερική» της διάστασης δημόσιου και ιδιωτικού βίου στο πεδίο της ηθικής.

Οι αξίες ως υπερατομικής και υπερυποκειμενικής ισχύος κανονιστικές ιδεατές σχέσεις που διασφαλίζουν τη διυποκειμενική συναίνεση κατά την επιλογή στάσεων ζωής, στοχοθεσιών και συμπεριφορών, υποδηλώνουν ακριβώς την αντίφαση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών κινήτρων, παρωθήσεων, επιδιώξεων, κριτηρίων, προτύπων κ.λπ. της προσωπικότητας, η οποία συνιστά κατά κάποιον τρόπο την «εσωτερίκευση» και «εξατομίκευση» της αντιφατικότητας που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη βαθμίδα ιστορικής ανάπτυξης της κοινωνίας.

Ως αξίες προβάλλουν, λοιπόν, σημαντικές πτυχές της κοινωνικής συνείδησης και του εποικοδομήματος, διάφορα ιδεώδη, «οράματα», θεσμοί, σύμβολα, συνδηλωτικά στοιχεία γοήτρου κ.λπ. στις κοινωνίες με διαφορετικά συμφέροντα, είτε όταν αυτά (τα ιδεώδη κ.λπ.) υπερυψώνονται στο υπερ-φυσικό, υπερ-κοινωνικό και άρα υπερ-ιστορικό (βλ. αντιστορικό) πεδίο της «καθαρής» δεοντολογίας, είτε όταν σύρονται στο αγοραίο πεδίο της αγοραπωλησίας ως εμπορεύσιμα και διατιμώμενα αγαθά (όσο κι αν «η τιμή τιμή δεν έχει», όλο και κάποιο τίμημα βρίσκεται).

Ο κοινός νους και η καθημερινή συνείδηση από μόνοι τους δεν είναι ικανοί να εξηγήσουν θεωρητικά τη θέση, το ρόλο και τον ιστορικά παροδικό χαρακτήρα των αξιών στην κοινωνία, δεν μπορούν να απαλλαγούν από τον υπερατομικό, υπερυποκειμενικό κ.λπ. τρόπο αντιμετώπισης του κόσμου των αξιών. Γι' αυτό και κάνουν λόγο περί «αιώνιων», «άφθαρτων» κ.λπ. αξιών. Γι' αυτό και χρησιμοποιούν τους όρους «αξίες», «ιδανικά», «ιδεώδη», «οράματα» κ.ά. ως συνώνυμα. Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τις διαφωτιστικές αυταπάτες των εκπαιδευτικών.

Μια ολόκληρη ποικιλόμορφη παράδοση της φιλοσοφίας και της κοινωνιολογίας, η «αξιολογία», αναλώνεται σε διαφόρων ειδών ερμηνείες και θεωρητικοποιήσεις αυτής της τρέχουσας και κυρίαρχης στην κεφαλαιοκρατία αντίληψης περί αξιών, με κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο της την αντιστορική –και άρα απολογητική για το καθεστώς– θεώρηση των προβλημάτων που αναφέραμε συνοπτικά παραπάνω (βλ. σχετικά Μαρκής, Δ., Παπανούτσος, Ε., Βορέας, Θ. κ.ά.). Παρατηρούμε μάλιστα ότι η αξιολογική προβληματική συνιστά κατά κάποιον τρόπο αδιαμφισβήτητο σημείο επαφής του δίπολου θετικιστικού επιστημονισμού-ανθρωπιστικού αντιεπιστημονισμού (βλ. σχετικά Δαφέρμος, Μ., Σάαντ, Ρ.). Υπήρξαν και απόπειρες μαρξιστικής αναφοράς διανοουμένων και ρευμάτων να συγκροτήσουν συστήματα «μαρξιστικής αξιολογίας» και «ανθρωπολογίας» (π.χ. Ψυχοπαίδης, Κ., Σκαμνάκης, Θ., Μαΐλης Μ. - Μαμάτσης - Τ., Μπέλλου, Ε. κ.ά.). Οι τάσεις αυτές επανέρχονται σήμερα στο προσκήνιο αντανακλώντας νοοτροπίες και διαθέσεις της κοινωνικής ψυχολογίας της εποχής μας. Η έπαρση που χαρακτηρίζει τις απόψεις περί του δήθεν τέλους της ιστορίας και νίκης των «αιώνιων» και «πανανθρώπινων» αξιών της κεφαλαιοκρατικής βαρβαρότητας έχει ως αντίποδα την προβολή εναλλακτικών αξιών και απόπειρες «θεμελίωσης σοσιαλιστικών αξιών».

Συχνά η προσήλωση σε ανθρωπιστικές αρχές και παραδόσεις (ιδιαίτερα όταν είναι κατ' εξοχήν αμυντικού χαρακτήρα) αυτοπροβάλλεται (και εν πολλοίς είναι) ως προσήλωση σε άλλες αξίες «που αντέχουν στο χρόνο», στις αξίες π.χ. της συλλογι-

κότητας, της αλληλεγγύης, της συντροφικότητας, της εργασίας κ.λπ. Είναι, άραγε, όλα αυτά αξίες; Τι είδους συλλογικότητα θα ήταν π.χ. μια συλλογικότητα ως αξία (ως έξωθεν και άνωθεν επιβεβλημένη); Πώς εναρμονίζεται αυτή η θεώρηση με την ολόπλευρη ανάπτυξη (βλ. αυτοανάπτυξη) της προσωπικότητας και με την προοπτική ενοποίησης της ανθρωπότητας; Τι είδους αξία μπορεί να είναι η εργασία; Ποια εργασία, η εργασία τίνος, σε ποιο επίπεδο ανάπτυξης του καταμερισμού εργασίας, των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής; Ακόμα και αν αγνοήσουμε τη σύγχυση και θεωρήσουμε την αξία ως ιδεώδες: μπορεί π.χ. να συνιστά «ανθρωπιστικό ιδεώδες» η μονότονη, επίπονη, εξαντλητική κ.λπ. εργασία, η εργασία που μόνο ως «κατάρτα» (Μαρξ) και κατάντια βιώνεται από τον μισθωτό εργάτη;

Ένα από τα χαρακτηριστικά της «αξιολογικής» συνείδησης είναι ότι ανάγει τη γνώση σε αξία και σε σχέση προς ήδη υπάρχουσες αξίες (στάσεις, θεωρίες, ιδέες κ.λπ.), γεγονός που αποδεικνύει το δογματικό τελικά χαρακτήρα της και την εγγενή αδυναμία της να προωθήσει την έρευνα και τη θεωρία. Ορισμένη βαθμίδα του θεωρητικού κεκτημένου προβάλλει εδώ (και βιώνεται) ως διατηρητέα αξία αφ' εαυτής, ενώ κάθε απόπειρα κριτικής θεώρησης και ανάπτυξης αυτού του κεκτημένου αντιμετωπίζεται ως ιερόσυλη και υπονομευτική. Η μεταμοντέρνα απόπειρα διάλυσης κάθε συγκροτημένης ανάπτυξης της γνώσης και του νοείν εν γένει στη διακειμενικότητα συνιστά αντεστραμμένη μορφή αυτού του δογματισμού. Η κοινωνική θεωρία οφείλει να εξηγεί τις αξίες ως συγκεκριμένα ιστορικά φαινόμενα, και να θεμελιώνει την πρακτική παρέμβαση σε αυτά. Η παρέμβαση, όμως, αυτή δεν μπορεί να ανάγεται σε απλή καταγραφή «θετικών» και «αρνητικών» αξιών τονίζοντας απλώς τις «θετικές».

Αξιοκρατία και «ίσες ευκαιρίες»...

Το ιδεολόγημα της «αξιοκρατίας» (που γίνεται πάλι της «μόδας» στις μέρες μας μαζί με τους περί εκσυγχρονισμού πομφόλυγες) εκφράζει παραστατικά το μηχανισμό ιδεολογικής αφομοίωσης των κυρίαρχων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και της κυρίαρχης ιδεολογίας της αστικής τάξης: ο καθένας πρέπει να συμμορφώνεται με τη θέση και το ρόλο του στην κοινωνία, γιατί κατέχει αυτό που αξίζει (Young, M., Bell, D. κ.ά.). Τα περί «γνήσιας», «άδολης», «μη πελατειακής» κ.λπ. αξιοκρατίας δε θίγουν την ουσία του προβλήματος. Απλώς μεταθέτουν παρελκυστικά το όλο πρόβλημα στην πιο «αντικειμενική» αποτίμηση, στην «καλύτερη» αξιολόγηση, στο «σωστό» καθορισμό της «τιμής» που πρεσβεύει το κάθε άτομο, η κάθε κοινωνική ομάδα και τάξη στο παζάρι των αξιών, στην αγορά «αξιών» και «αναξιών»...

Στα ιδεολογήματα περί αξιοκρατίας έχουμε τον εκφυλισμό των αιτημάτων της ανερχόμενης αστικής τάξης περί *ισότητας* και *ελευθερίας*. Εδώ τα αιτήματα αυτά επαναπροσδιορίζονται υποβαθμιζόμενα στην τυπική αρχή των «ίσων ευκαιριών ή δυνατοτήτων» (Bell, D. 1979, 29). Μέσω αυτής της αρχής πραγματοποιείται μια εδραίωση του ανταγωνισμού ως βασικής αρχής του κυρίαρχου τρόπου ζωής. Ο ανταγωνισμός αυτός έχει νόημα στο βαθμό που *αναδεικνύει, δομεί, εγκαθιδρύει και επικυρώνει ιεραρχικά συστήματα κοινωνικών ελίτ*. Επειδή τα κριτήρια είναι ασαφή

και διάχυτα και οι δοκιμασίες αλληπάλληλες, το άτομο ενστερνίζεται το κόστος και τη μόνιμη απειλή της αποτυχίας ως προσωπική ενοχή και βρίσκεται σε μόνιμη ανασφάλεια. Η κατάσταση αυτή το καθιστά πρόσφορο για εξουσιαστική χειραγώγηση και αποδομεί την προσωπικότητά του μέσω υποκαταστάτων καταξίωσης διά του έχειν, σ' ένα φαύλο κύκλο «καταναλωτικής ιδιωτείας που επιτείνει την ανασφάλεια και τα αδιέξοδα» (From, E. 1970, 91-93). Σ' αυτήν τη διαδικασία, η *περί ελευθερίας αντίληψη* (ούτως ή άλλως τυπικά και αρνητικά προσδιοριζόμενη στην αστική παράδοση) γίνεται πλήρως διαδικαστική: ανάγεται στη δυνατότητα επιλογής σκοπών. Η επιλογή αυτή, κατά τα αξιολογικά ιδεολογήματα, εναπόκειται αποκλειστικά στη διακριτική ευχέρεια του ατόμου, θεωρείται ζήτημα της «ελεύθερης βούλησής» του. Η «ισότητα ευκαιριών» ταυτίζεται συνήθως με την «ισότητα αφετηριακών συνθηκών».

Οι φορείς αυτών των ιδεολογημάτων αντιπαρέρχονται ταχυδακτυλουργικά - παρελκυστικά τον αντιεπιστημονικό χαρακτήρα και το παράλογο αυτών των ιδεών αναγορεύοντάς τις σε αξιολογική αρχή δεοντολογικού χαρακτήρα: *Ο καθένας μπορεί (ή δεν μπορεί) να πράξει (ή να μην πράξει) ό,τι επιτρέπεται (ή απαγορεύεται) από έναν καθολικής ισχύος κανόνα, το όλο πρόβλημα ανάγεται στην αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (Μάλτσεφ, Γ.Β., 54). Κατ' αυτόν τον τρόπο ίσες δεν είναι οι πραγματικές δυνατότητες των μελών της κοινωνίας, αλλά αυτό που επιτρέπεται ή απαγορεύεται, το πλαίσιο (ο τύπος) και οι απαγορεύσεις της θεσμικότητας.* Ο κυνισμός αυτής της αξιολογικής αντίληψης δικαιολογεί τη συμβίωση των αξιολογικών ιδεολογημάτων με τον κοινωνικό δαρβινισμό, την ευγονική και ποικίλες εκδοχές βιολογικής ερμηνείας της φύσης του ανθρώπου (π.χ. με τον φυλετισμό). Η εμμονή στην αναζήτηση «άδολων» τεχνικών και «αντικειμενικών κριτηρίων» αξιολόγησης συνιστά τον πυρήνα αυτής της φενάκης. Συχνά πίσω από αυτή την εμμονή κρύβεται η σκοπιμότητα να εξυψωθεί τεχνηέντως η κοινωνική αξία της ελίτ των «αρίστων» και προικισμένων», ει δυνατόν, υπεράνω του πεδίου διαμόρφωσης της στατιστικά ισχύουσας αφηρημένης εργασίας, φορείς της οποίας είναι όσοι εξαναγκάζονται στη μισθωτή αβεβαιότητα του απασχολήσιμου. Είναι πρόδηλο ότι το *εξετασιοκεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα* προσφέρεται ως προνομιακό πεδίο δοκιμών αυτών των ιδεολογημάτων, ιδιαίτερα μέσω της *κατανεμητικής λειτουργίας* του.

Ο κατανεμητικός και εξουσιαστικός ρόλος της οργανωμένης εκπαίδευσης επί κεφαλαιοκρατίας πραγματοποιείται κατ' εξοχήν μέσω της άμεσης ή έμμεσης ποικιλόμορφης και πανταχού παρούσας αξιολόγησης. Η τελευταία επιτελεί το έργο της μέσω της *αποπροσωποποίησης - γραφειοκρατικοποίησης* της ιεραρχικής εκπαιδευτικής θεσμικότητας και της *ακραίας εξατομίκευσης* (μέσω του αμείλικτου ανταγωνισμού, μέσω της κατάτμησης και της άρνησης του συλλογικού) εκπαιδευτικών και εκπαιδευομένων.

Η γραφειοκρατικοποίηση της εκπαίδευσης, μ' ένα ιεραρχικό καταμερισμό αρμοδιοτήτων και αξιωμάτων, με μια οργάνωση που διέπεται από τυπικούς και απρόσωπους κανόνες καθολικής ισχύος, ενισχύει την επίφαση της αμερόληπτης, «υπερταξικής» και εμφορούμενης από το «γενικό συμφέρον» λειτουργίας. Η αμοιβαία

επικύρωση γνώσης και εξουσίας που προαναφέραμε αποκτά μια μορφή πυραμιδωτής ιεραρχίας - μονόδρομου, στα πλαίσια της οποίας η εγκυρότητα γνώσης και αρμοδιοτήτων είναι φθίνουσα από πάνω προς τα κάτω. Η λειτουργία αυτή της εκπαιδευτικής ιεραρχικής δομής εξασφαλίζεται καλύτερα στο βαθμό που όλοι οι εμπλεκόμενοι σε αυτήν «λειτουργοί» ενστερνίζονται και αναπαράγουν την αντίληψη του ατομισμού και της αξιοκρατίας με τα αντίστοιχα ιδεολογήματα του «ανθρώπινου», «πολιτισμικού» ή «μορφωτικού κεφαλαίου» (Banks, O., 119-170, Πατερέκα, Χ., 9-57).

Η εκ των προτέρων ιεραρχημένη και αξιολογημένη γνώση ως επιλεκτικός συμφυρματικός, μονολογικός, αυταπόδεικτος και ιεροποιημένος λόγος της διδακτέας ύλης (με τις εύγλωττες σιωπές, παραλείψεις και αντιφάσεις της) αλληλεπιδρά με αποστολείς και παραλήπτες (Φραγκουδάκη, Α. 1987, 235). Οι εκπαιδευτικοί ως διαχειριστές-διανεμητές του επίσημου πολιτισμού και των διαπιστευτηρίων του εσωτερικεύουν και αναπαράγουν την ιδεολογία του «χαρίσματος» ως οργανικού στοιχείου της αξιολόγησης (Ανθογαλίδου, Θ., 61, Τσιριγώτης, Θ. κ.ά.). Εκείνο που αξιολογείται τελικά από την άτυπη και θεσμοθετημένη αξιολόγηση, είναι ο βαθμός εσωτερικεύσης του κυρίαρχου προτύπου, του αναγκαίου για την κυρίαρχη τάξη φάσματος τύπων σχέσης προς την εργασία και την κοινωνία.

Ο εκπαιδευόμενος υποβάλλεται σ' ένα σισύφειο έργο. Δεν αφομοιώνει συνειδέναι για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και των δημιουργικών ικανοτήτων του, αλλά για να αξιολογηθεί, δηλαδή χάριν του βαθμού. Η γνώση, η συνειδηση γίνονται αναλώσιμη «διδακτέα ύλη», δηλαδή απλώς το μέσο (αν όχι το πρόσημα, η αφορμή) για την αποφασιστικής σημασίας αξιολόγηση, για το βαθμό, για την επίδοση. *Η γνωστική διαδικασία και η μάθηση ατροφεί και εκπίπτει από το πεδίο της άγουσας νοηματοδότησης και παρακίνησης της εκπαιδευτικής αλληλεπίδρασης, εφόσον εκείνο που μετρά δεν είναι οι κεκτημένες γνώσεις, οι δεξιότητες κ.λπ. ως δημιουργικές ικανότητες της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, του συνειδητού υποκειμένου, αλλά οι πτυχές εκείνες που εμπίπτουν στα κριτήρια της αξιολόγησης ως δυναμικά προσόντα διαθεσιμότητας στην αγορά εργασίας.* Ο βαθμός λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο ως καθολικό ισοδύναμο της «αξίας» της δυνάμει εργασιακής δύναμης του εκπαιδευόμενου, όπου συνεκτιμάται επίσης και η συμμόρφωση προς την κυριαρχία του κεφαλαίου, η πειθάρχηση και η διαθεσιμότητα για συνεισφορά στην κερδοφορία του. Από αυτή την άποψη η αξιολόγηση αποτελεί το εκπαιδευτικό ανάλογο των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων στην κοινωνία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται (στατιστικά) ένα υποκείμενο προσανατολισμένο προς έξωθεν και άνωθεν επιβαλλόμενη δραστηριότητα, στο βαθμό που ο εκπαιδευόμενος δεν επιδίδεται στη γνωστική διαδικασία βάσει της εσωτερικής λογικής της, αλλά κυρίως μέσω εξωτερικών κινήτρων, δηλαδή χάριν απολαβών ή αποφυγής ποινών. Η τάση αυτή ευνουχίζει εξ' υπαρχής τη δημιουργικότητα, την κριτική στάση, τον προσανατολισμό στην εργασιακή δραστηριότητα εαυτής χάριν ή (και) χάριν των πραγματικών συνειδητοποιούμενων κοινωνικών αναγκών, λόγω του μονόπλευρου προσανατολισμού στην ιδιότυπη ανταποδοτικότητα της επίδοσης. Βαθ-

μοί και τίτλοι σπουδών γίνονται εισιτήρια προς την κοινωνική διαστρωμάτωση μέσω των επαγγελμάτων με όχημα την εκπαίδευση.

Έτσι επιτυγχάνεται η συμμόρφωση, η υποταγή και η πειθάρχηση στην κυρίαρχη κλίμακα αξιών.

Τα προβλήματα αυτά επιτείνονται στη σύγχρονη παγκόσμια συγκυρία, χαρακτηριστικό της οποίας είναι η αύξουσα ανισομέρεια μέσω της κλιμάκωσης της ροής υπεραξίας από τομείς «εντάσεως εργασίας» σε τομείς «εντάσεως κεφαλαίου». Η ανισομέρεια των παραγωγικών διαδικασιών (των τεχνολογιών, των υποδομών) γίνεται μέσο για την υπερεκμετάλλευση του συνόλου της εργασιακής δύναμης σε πλανητικό επίπεδο, γεγονός που δεν μπορεί παρά να υπαγορεύει στο κεφάλαιο αναδιάρθρωση της εκπαίδευσης για την επίτευξη των στόχων του και μέσω αυτής (Κάτοικας Χ., Καββαδίας Γ., 19-53). Οι παρεχόμενες γνώσεις υπάγονται πλέον σαφέστερα σε εξωεπιστημονικά κριτήρια κερδώς αποδοτικότητας, κατακερματίζονται σε βραχύβιες ενότητες προσανατολισμένες εργαλειακά στα κελεύσματα της αγοράς. Υποβαθμίζεται ο ρόλος του κράτους στην εκπαίδευση έναντι της δραστηριοποίησης των άμεσα ενδιαφερομένων για συγκεκριμένου τύπου εργαζόμενους κεφαλαίων. Η εκπαίδευση τείνει να γίνει αυστηρά ιδιωτική επένδυση του ατόμου σε «μορφωτικό κεφάλαιο». Τα εξατομικευμένα προγράμματα σπουδών και οι προωθούμενοι μηχανισμοί «διά βίου κατάρτισης» ανταποκρίνονται στην ανάγκη της παγκοσμιοποιούμενης κεφαλαιοκρατικής διαχείρισης και ελέγχου της λεπτής και εύκαμπτης ισορροπίας μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας, μέσω του κατακερματισμού και της χειραγώγησης της εργατικής τάξης. Βασικός σκοπός τους: *η δημιουργία διά βίου καταρτιζόμενων και παντίοις τρόποις διαθέσιμων απασχολησίμων.*

Οι τάσεις αυτές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κινήσεις άμεσης υπαγωγής της εκπαίδευσης στα πλέον επιθετικά και ανταγωνιστικά τμήματα του κεφαλαίου και ως έκπτωση του κρατικού παρεμβατισμού (φορέα των συμφερόντων του συλλογικού κεφαλαίου).

Η πορεία, όμως, δεν είναι προοδευτική. Η εκπαιδευτική διαδικασία υπάγεται μεν στις εξουσιαστικές σχέσεις, τις αναπαράγει ιδιότυπα στο εσωτερικό της σε μια διαδικασία αμοιβαίας επικύρωσης με την κυρίαρχη ιεραρχική δομή, αλλά δεν μπορεί να καταστεί πλήρως μηχανισμός αναπαραγωγής τους κατά το δοκούν. Οι μορφές του άμεσου, τεχνικού και γραφειοκρατικού ελέγχου που πλαισιώνουν τη λειτουργία της δεν μπορούν να καταργήσουν πλήρως τη σχετική αυτονομία της σχολικής ζωής. Η εκπαίδευση ως κλάδος παραγωγής συγκροτείται από μια δραστηριότητα εν πολλοίς εγγενώς συλλογική - ομαδική, οργανικό στοιχείο της οποίας είναι αυτό που ο Μαρξ ονόμαζε «καθολική εργασία». Χαρακτηριστικό της τελευταίας είναι η ανακάλυψη, η καινοτομία και ο αμοιβαίος εμπλουτισμός προσωπικοτήτων μέσω της «ανταλλαγής» καθολικών δεξιοτήτων και δημιουργικών ικανοτήτων (βλ. Παυλίδης, Π. κ.ά.). Η ιδιότητα αυτή της εκπαίδευσης παρέχει δυνατότητες δημιουργικών και χειραφετητικών παρεμβάσεων ευρύτερης κοινωνικής σημασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανθογαλίδου, Θ., *Κοινωνική κριτική και ιδεολογία στην εκπαίδευση*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1990.
2. Apple, M., *Η ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986.
3. Apple, M., *Εκπαίδευση και εξουσία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993.
4. Βαζούλιν, Β.Α., *Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, Μόσχα, 1998.
5. Βακαλιός, Θ., *Θέματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*, Τ. 1-2, Παρατηρητής, Θεσ/κη, 1994.
6. Βακαλιός, Θ., *Η ιδανική και η πραγματική εικόνα του ανθρώπου*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.
7. Banks, Olive, *Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Παρατηρητής, Θεσ/κη, 1987.
8. Bell, D., *On Meritocracy and Equality. The New Equalitarianism. Questions and Challenges*, Port Washington, New York, London, 1979.
9. Βορέας, Θ., *Ηθική, «Ακαδημεικά»*, τ. 4, ΟΕΔΒ, 1957.
10. Δαφέρμος, Μ., Σάαντ, Ρ., «Επιστήμη και ανθρωπισμός» στο *Αριστερή Αναούνταξη*, τεύχ. 6. 1995, σσ. 75-86.
11. From, E., «Konsumidiotismus», - *Neues Forum*, 1970, 194/1, σσ. 91-93.
12. Κάτσικας, Χ.-Καββαδίας, Γ. *Κρίση του σχολείου και εκπαιδευτική πολιτική*, Gutenberg, Αθήνα, 1998.
13. Μάλτσεφ, Γ.Β., *Ο αστικός εξισωτισμός*, Μόσχα, 1984.
14. Μαΐλης Μ., Μανάσης Τ., Μπέλλου Ε., *Κομμουνιστικές αξίες και σοσιαλισμός*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1994.
15. Μαρκής, Δ., «Περί αξίας. Η μεγάλη καριέρα μιας μοντέρνας έννοιας», στο *Αξιολογικά*, τεύχ. 8, Ιούνιος 1995, σσ. 7-47.
16. Μαρξ, Κ., *Το κεφάλαιο*, τ. 1-3, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978.
17. Μηλιός, Γ., *Εκπαίδευση και εξουσία*, Θεωρία, Αθήνα, 1986.
18. Mühlbauer, K.R., *Κοινωνικοποίηση*, Κυριακίδη, Θεσ/κη, 1995.
19. Παπανούτσος, Ε. Π., *Ηθική*, πέμπτη έκδοση, τ. 1-2, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1995.
20. Πατερέκα, Χ., *Βασικές έννοιες των P. Bourdieu και Jean-Claude Passeron*, Κυριακίδη, Θεσ/κη, 1986.
21. Παυλίδης, Π., «Η συμβολή της παιδείας στην κοινωνική πρόοδο», *Ουτοπία*, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος, 1998, τεύχ. 31.
22. Σκαμνάκης, Θ., «Πολιτισμός και εργατική τάξη», στο *Εργατική τάξη και Πολιτισμός*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987.
23. Τσιριγώτης, Θ., Καββαδίας, Γ., Κάτσικας, Χ., «Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση. Ποιος, ποιον και γιατί», *Εκπαιδευτικός όμιλος Αντιπετράδια*, Αθήνα, 1993.
24. Young, M., *The Rise of the Meritocracy. 1870-2033. An Essay on Education and Equality*, Penguin Books (Harmondsworth), 1967, (πρώτη έκδοση 1958).
25. Ψυχοπαίδης, Κ., «Υπάρχει θεμελίωση σοσιαλιστικών αξιών;», *Ουτοπία*, τεύχ. 13, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1994.